

Hrabák, Josef

Mezery v dosavadním poznání starší české literatury

In: Hrabák, Josef. *K metodologii studia starší české literatury*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 65-83

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119306>

Access Date: 04. 03. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V.
MEZERY V DOSAVADNÍM POZNÁNÍ
STARŠÍ ČESKÉ LITERATURY

Na mapě naší starší literatury najdeme mnoho bílých míst. Snad to vypadá podivně, jestliže uvážíme mravenčí píli celých generací obětavých pracovníků, kteří se starší literaturou od dob Dobrovského zabývali. Jejich práce však sledovala především cíle filologické a probíhala živelně, takže se v určitých obdobích soustřeďoval zájem pouze na určité jevy a ostatek byl opomíjen. Proto byla např. v souvislosti s otázkou Rukopisů po dlouhou dobu intenzívně studována literatura 14. století a problematika ostatních období se odsouvala do pozadí. Mezi dvěma válkami se znova soustřeďoval zájem na 14. století a — ve shodě s přesouváním teoretického zájmu na otázky formy — zanedbávalo se období humanistické a z pobělohorského období se studovala jen část. Tak vznikly v poznání naší starší literatury mezery. Aby mohla další práce v oboru starší literatury probíhat plánovitě, je třeba zamyslit se nad těmito bílými místy na mapě a nakreslit jejich obrysy.¹⁾

Z hlediska poznání naší starší literatury jako celku se jeví hlavně dvě veliké mezery: je to literatura období renesančního a literatura doby pobělohorské. Kromě toho po celou dobu literárního vývoje bude třeba soustředěně zkoumat onu část tvorby, která ústila v lidové čtení nebo těsně s ním souvisela. Tuto otázku bude třeba sledovat nejen pouze pro dobu od vynalezení knihtisku, kdy se objevuje lidové čtení jako důležitý literární fakt, ale už od nejstarších dob, při nejmenším od 14. století, kdy se poprvé objevují některé texty, které později do lidového čtení přešly, např. vypravování o Bruncvíkovi nebo Apolloniovi. Podle toho rozdělím své další úvahy do tří kapitol: nejprve se budu zabývat obecně problematikou textů směřujících k lidovosti, pak se dotknu některých otázek doby renesanční a konečně některých otázek našeho literárního života v době pobělohorské.

---

¹⁾ I v jiných literaturách jsou taková bílá místa. Srov. např. redakční článek v časopise Trudy otděla drevnerusskoj literatury 13, 1957, str. 3—7, kde se upozorňuje na nutnost studovat podrobněji některá období staroruské literatury (str. 5).

1. Texty směřující k zlidovění literatury

Jestliže vidíme hlavní vývojovou linii pokrokové větve naší starší literatury v jejím úsilí o zlidovění kulturních statků, musíme do značné míry pozměnit hodnotící soudy starší literární historie. To se neprojevuje jen po té stránce, že se změnila hierarchie literárních památek již známých, ale i v tom, že se octnou v literárních dějinách a budou zařazeny do literárního procesu některé památky dříve podceňované a přehlížené, a proto do literárních dějin nezařazované.

K tomu bude ovšem potřebí dlouhé průzkumné práce. Již letný průzkum ukazuje, že jsou v archívech uloženy památky, které teprve čekají na své objevení literárním historikem, zejména v rukopisné literatuře pobělohorské. Její namátkou upozorňuji na rozličné zápisy písmáků a drobných vzdělavců na venkově i ve městech, ze kterých těžili dosud jen historikové,²⁾ ne však dějepisci literatury. A přece v těchto památkách, psaných sice namnoze bez literárních ambicí, ale prozrazujících jadrné vyprávěče, kteří se dívají na svět okolo sebe zdravýma očima a dovedou své poznání života plasticky zachytit nevyumělkovaným, ale přiléhavým výrazem, je skryta značná slovesná kultura. Jestliže nebyly doceněny, je to jen proto, že je starší literární historie nepokládala za „literaturu“, ale jen za „dokumenty“ neliterární povahy.

To neplatí ostatně jen pro zápisy a kroniky z doby pobělohorské, ale i pro podobné záznamy lidových písmáků z doby husitské a renesanční, zejména pro Staré letopisy české. I těch si všímali dosud jen historikové a literární dějepis je přehlížel — ke své vlastní škodě.³⁾ Podobně tomu bylo i s tendenčním básnictvím doprovázejícím husitské revoluční hnutí. Husitské skladby Budyšínského rukopisu byly poprvé vydány tiskem teprve před několika roky.⁴⁾ Starší literární historie je nedoceňovala proto, že šlo o skladby bojové a jevíci se proto jako literatura sloužící jen okamžité potřebě dne, a proto méněcenné. Dnes však stále jasněji vidíme, že právě tato tvorba zaměřená k aktuálním potřebám představovala důležitý literární fakt, který se nedá stále obcházet.

Avšak můžeme jít ještě dále do minulosti. I ve 14. století, kterému bylo věnováno dosud poměrně nejvíce pozornosti z celé starší literatury, je zřetelně vidět, jak starší literární historie zanedbávala větve literatury směřující k zlidovění kultury. Vždyť např. památka tak velikých uměleckých kvalit, jakou představuje legenda o sv. Prokopu z Hradeckého rukopisu, čekala po Paterově edici (určené hlavně jazyko-

²⁾ Např. Josef Polišenský ve své antologii *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, 1948.

³⁾ Svědčí o tom obě vydání připravená Františkem Šimkem: pro jeho edici *Staré letopisy české* (z rukopisu vratislavského), 1937, napsal úvod F. M. Bartoš (str. I—XVII) a pro vydání *Staré letopisy české z rukopisu křižovnického*, 1959, napsal sice úvod Šimek sám spolu s Miloslavem Kaňákem (str. 7—19), ale oba autoři si nekladou otázku literární hodnoty textu, zdůrazňujíce jen jeho význam pro historiky a filology.

⁴⁾ *Husitské skladby budyšínského rukopisu* vydal Jiří Daňhelka r. 1952 s úvodní studií Josefa Maceka *Husitská Praha 1420 a budyšínský rukopis* (str. 5—22).

zpytům) na nové vydání málem osmdesát let.⁵⁾ Toto zanedbávání je pochopitelné z hlediska literární historie, která oceňovala literaturu spíš podle jejích formálních kvalit než podle společenského významu jednotlivých děl, ale dnešní literární historie musí staré chyby napravovat. Ostatně literární praxe nedala ani ve své době za pravdu literárním historikům: jestliže se legenda o sv. Prokopu, zaměřená k širším vrstvám a řešící v rámci náboženské látky vlastně aktuální otázky své doby (poměr Čechů k Němcům), zdála literární historii proti legendární tvorbě náročné (představované např. Životem sv. Kateřiny) literárně matná a šedivá, na druhé straně nadchla Vrchlického k dlouhé básni, která patří k nejlepším jeho dílům vůbec.

Z hlediska vývoje k zlidovění literatury se ukazuje jako zvláště důležité studium tvorby příležitostné a časové. I tuto tvorbu starší literární historie zpravidla vylučovala z oblasti zkoumání jako něco efemerního a umělecky bezcenného. Výrazové prostředky této tvorby jsou sice na první pohled jiné, než jaké nacházíme v tvorbě náročné, ale to neznamená, že by šlo o díla bez literární kultury. Odlišné výrazové prostředky byly prostě dány odlišnými úkoly časové tvorby. Formální prostředky nejsou něco „nadčasového“ a soběstačného, ale jsou determinovány specifickým cílem, kterého chce dílo dosáhnout. Proto se nedají díla různého zaměření navzájem mechanicky poměřovat, pak bychom mohli dospět k nesprávnému hodnocení výrazové stránky památek. Literární historik se musí ptát, jaký úkol si kladl autor skladeb, a jejich výrazové prostředky musí posuzovat z hlediska tohoto úkolu. Teprve pak může dílo správně hodnotit, aniž by sklouzl do formalismu.

Sebrání a vydání časové tvorby je naléhavé. Z husitské doby, kdy časová tvorba stála v popředí zájmu, máme k dispozici dosud vlastně jen soubor „Ktož jsou boží bojovníci“, jehož vydání však nebylo vyvoláno zájmem historiků literárních, nýbrž historiků husitského revolučního hnutí, a proto ho může literární historie užívat jen zčásti.⁶⁾ Literární historie obrátila k těmto skladbám pozornost teprve v poslední době a konečně byly připraveny k vydání.⁷⁾ A z doby mezi husitstvím a obrozením nebylo z časové tvorby vydáno pro literárněhistorické potřeby skoro nic. Jen některé „dokumenty“ byly chatrně otištěny v časopisech, např. v Českém lidu.⁸⁾

S časovou tvorbou je příbuzná politická tvorba pamfletická. Zde není z hlediska

---

⁵⁾ Adolf Patera otiskl legendu ve své edici *Hradecký rukopis*, 1881 (str. 1–77, paralelně transliterace a transkripce); nové vydání pořídil Josef Hrabák ve svazku *Dvě legendy z doby Karlovy*, 1959 (str. 15–90).

⁶⁾ Populární soubor *Ktož jsou boží bojovníci* sestavil Josef Macek pro knižnici Odkaz minulosti české, sv. 14, 1951.

⁷⁾ Některé časové skladby jsou pojaty do antologie Jiřího Daňhelky *Husitské písně*, 1952. Pro potřeby literárních historiků připravil soubor husitské i protihusitské recitační poezie František Svejkský; vyjde v knižnici Památky staré literatury české. Mnoho materiálu vybraného Rudolfem Urbánkem přinese *Výbor z české literatury doby husitské*, připravovaný pod redakcí Bohuslava Havránka a Josefa Hrabáka.

⁸⁾ Problematikou této tvorby se zabývám v studii *Protipánská cantilena inhonesta z šestnáctého století* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 182–202; tam jsou i další bibliografické odkazy).

literárněhistorického situace o nic lepší. A přece máme doklady toho, že i v této literatuře byla složena díla sršící vtípem i nenávisť, která si nezadají mnoho s moderní satirou. Je jenom třeba na ně poukázat a zpřístupnit je. Srovnání dochovaných textů ukazuje, že i rukopisná literatura pamfletů se šířila po značné zeměpisné rozloze a že se pamflety četly i tehdy, když některé události, na které útočily, byly již čtenářstvu vzdálené a některé narážky nesrozumitelné; to znamená, že tyto skladby nebyly jen složkou politického boje, ale měly i širší funkci stávající se památkami čistě „literární“ povahy.⁹⁾

K procesu zlidovování kulturních statků přispěly však nejvíce knížky lidové ho čtení, které se u nás šířily od rozvoje knihtisku. Ani těm nebyla věnována žádoucí pozornost, i když zde nebylo sporu o to, že jde o větev literatury závažné. Na význam jejich studia upozorňoval sice Bedřich Václavek a Antonín Grund, ale zpřístupněno v edicích bylo jen mizivě málo.¹⁰⁾ Mezi staršími literárními historiky byla k těmto textům přímo nedůvěra vyplývající patrně z toho, že viděli hlavní literární proud 16. století (kdy dostávala produkce knížek lidového čtení své charakteristické rysy) v tvorbě humanistické. Výrazivo lidového čtení bylo ovšem značně odlišné od „vypulěrovaného“ jazyka učených humanistů, ale proto nepřestávají být tyto knížky literárním faktem prvořadého významu. Je ovšem nutno zkoumat je pod jiným zorným úhlem, než pod jakým se díváme na spisy humanistické. Důležitost jejich zkoumání je naléhavá zvláště proto, že jde o památky, které náš lid četl namnoze až do konce minulého století. Jestliže se tyto knížky tak dlouho a houževnatě držely, není možno je v literární historii přecházet, ale musíme s nimi počítat jako s důležitými složkami literárního procesu, ať už jsou blízké našemu dnešnímu chápání, nebo ať se od něho sebevíc vzdalují.¹¹⁾

Totéž platí i pro jarmareční písně. Pozornost jim věnoval sice již Fr. Bartoš¹²⁾ a po něm poukázal na jejich bohatství Bedřich Václavek¹³⁾, vyšly do-

⁹⁾ K tomu srov. mou studii *Trenčinský zlomek paskvilu Povím vám novinu z počátku XVII. století* (v tisku). — Soubor politických satir připravuje pro knižnici Památky staré literatury české Jaroslav Kolář pod titulem *Z politických satir předbělohorského století*.

¹⁰⁾ Hlavně jsou to tyto edice: Bedřich Václavek, *Historie utěšené a kratochvilné*, 1941 (nové vydání v Sebraných spisech B. Václavka sv. 10, 1950); Antonín Grund, *Hynek z Poděbrad, Boccaccioušské rozprávky*, 1950; t.ž., *Kratochvilné rozprávky renesanční*, 1952. — Soubor mravokárných satir z 16. století, které patří do oblasti lidového čtení, vydal Jaroslav Kolář pod titulem *Frantové a grobiáni*, 1959. Srov. též Kolářovu studii *K datování a historii textu Českého Grobiana*, Sborník Národního musea v Praze C. II, 1957, str. 45—52. K problematice této tvorby přispívá významně i studie Rudolfa Urbánka *Jan Paleček, šašek krále Jiřího a jeho předchůdci v zemích českých* (ve sborníku Příspěvky k dějinám starší české literatury, 1958, str. 5—89); ke studii je připojena edice budapeštského rukopisu Artikulů Bratra Palečka. — Historie o bratru Janu Palečkovi rozebral Jar. Kolář v článku *Historie o bratru Janovi Palečkovi*, Česká literatura 5, 1957, str. 402—409.

¹¹⁾ O tom, jak tato produkce může ovlivnit i moderní literaturu, svědčí např. povídka S. K. Neumanna „Krásná Magelona“, otištěná ve Večerech (beletristické příloze Lidových novin) r. 1913. Rozbor jsem podal v stati *Neumannova povídka o krásné Mageloně a její předloha* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 226—244).

¹²⁾ Ve studii *O naší poesii kramářské* (v souboru Lid a národ II, Velké Meziříčí 1885, str. 195—293).

¹³⁾ *O české písni lidové a zlidovělé* (spolu s Robertem Smetanou), 1950; *Pisemnictví a lidová tradice*, 1938 (nové vydání v Sebraných spisech B. Václavka sv. 5, 1947).

konce jejich antologie,¹⁴⁾ ale přesto se na ně dívá literární historie nejednou i dnes spíš jako na kuriozity než jako na literární fakty hodné prohloubeného studia.¹⁵⁾ Protože jde o tvorbu téměř neuvěřitelně bohatou, je maléhavým úkolem její podrobný soupis, který by urovnal cestu příštím badatelům. Prozkoumání této větve naší literatury by bylo podnětné i pro tvorbu čistě lidovou, neboť mezi lidovou písní a písní jarmareční jsou významné spojnice, které bude třeba zjišťovat. Zdá se, že vliv šel jednak směrem od lidové písně k písni jarmareční, jednak však i na druhou stranu, tj. od jarmareční písně k písni lidové. O stycích jarmareční písně s obrozeneckou literaturou (např. s Hněvkovským) není snad třeba zvláště se zmiňovat, je to skutečnost až příliš známá.¹⁶⁾

Ještě menší zájem projevovala starší literární historie o pobělohorskou r u k o p i s n o u l i t e r a t u r u, která se rozrůstala zejména od konce 17. století. V této tvorbě byly viděny jen dokumenty historické, a pokud šlo o tvorbu jiného rázu než zápiskového — písně, divadelní hry apod. — byla podceňována a pokládána za literární periferii. To je však pohled z břehu renesanční literatury sloužící patriciátu, která byla již v době, kdy se rozvíjela naše rukopisná literatura, odumřelá. Od druhé poloviny 17. století se měnila hierarchie literárních druhů a rukopisná literatura se dostávala na stále významnější místo v literárním procesu souběžně s tím, jak se pomalu přesouvalo jeho těžiště do tvorby pololidové a lidové. Je sice pravda, že takové texty, jako např. interludia 17. století,¹⁷⁾ mohou „urážet dobrý vkus“ ale to platí jen pro dnešního čtenáře; literární historik by měl vidět, že v nich jde o syrový odraz surové doby třicetileté války a že se proto nesmějí poměřovat dnešními literárními zvyklostmi. Ostatně leccos se nám jeví jako surové nebo urážející dobrý vkus jen proto, že se díváme na tuto produkci z druhého břehu a mnohé její konvence jsou nám cizí. Literární historik však musí proniknout hlouběji než běžný čtenář a měl by takové památky oživit tím, že by učil širší čtenářskou obec správně se na ně dívat a správně je chápat. To je ovšem práce na dlouhou dobu, předpokládající široké studium pramenné i kulturněhistorické. Že jedním

---

¹⁴⁾ Robert Smetana a Bedřich Václavěk, *České písně kramářské*, 1937 (nové vydání v Sebraných spisech B. Václavka sv. 7, 1949); Miloslav Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, 1940.

¹⁵⁾ Výjimkou je stať Zdeňky Tiché *K dějinám kramářské písně v 18. století*, Česká literatura 1, 1953, str. 137—145. — Z oblasti kramářské písně vzbudila dosud větší zájem jen látka ondrášovská. Na jarmareční píseň o Ondrášovi upozornil Jaroslav Nehýbl, *Kramářská píseň o Ondrášovi*, Slezský sborník 48, 1950, str. 483—489; význam ondrášovské tradice v lidové slovesnosti sleduje (a přitom se dotýká i kramářské písně) Alois Sivek v knize *Ondráš z Janovic*, 1958.

¹⁶⁾ Problematiku lze chápat ještě šíře, jako otázku vztahů mezi tvorbou lidovou a tvorbou umělou. K tomu srov. Karel Horálek, *Staré veršované legendy a lidová tradice*, 1948; t ý ž. *K otázce nepravých folklorních textů v Kollárových Národních spievankách*, Slovenský národopis 7, 1959, str. 177—200; Karel Horálek - Zdenka Horálková, *K dějinám našich lidových balad*, Slezský sborník 54, 1956, str. 211—251.

¹⁷⁾ Z pobělohorských interludií jsem vydal soubor Václav František Kocmánek, *Seďm interludií*, 1953, a několik interludií jsem pojal do své antologie *Lidové drama pobělohorské*, 1951. Oba svazky jsou opatřeny literárněhistorickými úvody.

z hlavních předpokladů rozvoje tohoto studia je práce ediční, není snad třeba zvláště zdůrazňovat.¹⁸⁾

Uvedené literární památky bude třeba studovat v širokém vývojovém kontextu. To znamená, že se nesmíme spokojit jen s jejich zařazením do doby, v které vznikly, ale že musíme také zkoumat, kudy šel vývoj k nim a jakými cestami se ubíral vývoj později. Tak např. lidovou zábavnou prózu renesanční doby musíme studovat na jedné straně v souvislostech sahajících až do 14. století a na druhé straně v souvislostech vedoucích přes dobu pobělohorskou až k obrození. Podobně je tomu i s časovou a politickou písní, jejíž vývoj bude třeba sledovat od 14. století (Nota ot pana Viléma Zajicě) až k Havlíčkovi. To všechno otvírá literárněhistorickému bádání široké a zároveň daleké perspektivy.

Neznalost (nebo malá znalost) památek, které směřují k lidovosti literatury, je zřejmě největší mezerou v poznání naší starší literatury a je třeba v tomto odvětví vědomosti doplnit. Znalost této problematiky nám umožní správně zachytit literární proces zejména v době 16.—18. století a tím zaplnit největší bílé místo naší literární mapy.

2. Některé problémy české literatury v období renesance

Jak jsem již naznačil výše, v období renesance (označuji tak periodu od konce husitství do Bílé hory) bude třeba provést základní přeskupení v hierarchii literárních památek. Zde je hned dvojitá nebezpečí. Na jedné straně se zapomíná na tvorbu zaměřenou k širším vrstvám, ale na druhé straně hrozí i jiné nebezpečí, že se totiž dopustíme opačné krajnosti jako starší literární historie a latinskou tvorbu úplně vymažeme z mapy naší starší literatury. Nebezpečí je tím větší, že tato tvorba je zdánlivě v protikladu k obecné tendenci literárního vývoje směřujícího k zlidovování kulturních statků. Proto bude třeba při přehodnocování literární tvorby v epoše renesance nejen spravedlivě zhodnotit a zapojit do literárního procesu dříve zanedbávanou větev naší literatury směřující k zlidovění kulturních statků, ale bude také nutno určit význam latinského humanismu pro českou literaturu a zamyslet se nad jeho vztahem k české skutečnosti. Protože jde o problém zásadní důležitosti, věnuji mu následující úvahy.

Humanistická latinská tvorba v českých zemích je i pro literárního historika málo známá už proto, že literární texty českých humanistů nejsou pro vědecké potřeby skoro vůbec v posledních desetiletích vydávány a studium originálů, namnoze dochovaných jen rukopisně, je značně obtížné už z technických důvodů. Pro širší

---

¹⁸⁾ Z novějších prací upozorňuji na antologii Zdeňky Tiché *Verše bolesti, posměchu i vzdoru. Z časové poezie lidové a pololidové 17. a 18. století*, 1958, a na edici téže vydavatelky *Satira na čtyři stavy*, 1958. K druhé ze zmíněných edic jsem napsal předmluvu (str. 9—15).

publikum se humanistická tvorba nevydává vůbec;¹⁹⁾ padaly by zde sice v úvahu jen překlady, ale i ty by mohly přispět aspoň k rozšíření zájmu o humanistické básnictví. Pro tento nedostatek pramenů se stává český humanismus už předem polem přístupným jen několika málo specialistům a širší obec literárněhistorická může pracovat vlastně jen s úlomkou bohatě rozvětvené tvorby, kterou nemá možnost poznat v její celistvosti z vlastního názoru.

Další překážkou studia humanistické literatury je to, že nemáme dosud základní materiálovou pomůcku, která by obsáhla po stránce bibliografické a biografické celou oblast humanistické tvorby v českém kulturním prostředí. Byla sice připravována velká rukověť humanistického písemnictví — a v pracích se pokračuje —, ale ta je omezena jen na 16. století a vyšel z ní dosud pouze jeden svazek péčí Antonína Truhláře a Karla Hrdiny, a to již před více než čtyřiceti lety.²⁰⁾

Za takového stavu je ovšem pochopitelné, že nemáme dodnes dobře teoreticky propracovány základní otázky literárního procesu v humanistické době. V české literární vědě není dosud ani přesně vymezen a od sebe oddělen pojem humanismu a renesance a není ani dost přesně stanoven vztah humanismu k reformaci;²¹⁾ tyto problémy patří ostatně v českém kulturním prostředí k nejobtížnějším.

Sám se domnívám, že by bylo nejspřávnější označovat termínem *renesance* celou epochu a humanismus pojímat jako hnutí literárně formální, které má větev latinskou a českou. Je ovšem samozřejmé, že formální a jazykové zvláštnosti tohoto hnutí byly podloženy ideologicky a odrážely se v nich tendence společenského vývoje své doby a že je literární historik nemůže studovat odtrženě od společenské základny a beze zřetele k celkové kulturní situaci.

Problematika humanistické latinské tvorby je vedle problematiky lidového proudu naší literatury naléhavým úkolem nejbližších let. Obojí toto studium je vlastně souvztažné, neboť jde o dvě křídla téhož literárního procesu. Tím více je třeba spojovat bádání o latinské humanistické tvorbě s bádáním o humanistické tvorbě české a neizolovat je od zkoumání ostatku česky psané (tj. nehumanistické) soudobé literatury. Kdyby se studium latinské humanistické literatury na naší půdě stalo světem pro sebe, nemohlo by dospět k správným závěrům o vývojovém postavení této tvorby v naší kultuře a stalo by se samoučelným. V žádném případě však nelze

---

¹⁹⁾ Potřebu vydávat latinské texty v originále zdůraznil nedávno v SSSR A. Č. Kozarževskij, *10-letíje kafedry drevnich jazykov istoričeskogo fakulteta MGU*, Vestnik drevnej istorii 3 (69), 1959, str. 220—222.

²⁰⁾ Antonín Truhlář a Karel Hrdina, *Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI.*, 1918 (pouze po heslo Collinus). O další práci na této rukověti srov. Josef Hejnic, *Úkoly současného bádání o latinisujícím humanismu v Čechách a na Moravě v XVI. a na počátku XVII. století*, Česká literatura 3, 1955, str. 377—380.

²¹⁾ O problému psal Milan Kopecký v článku *Několik poznámek o Konáčově hře Judith* (ve sborníku *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, 1958, str. 167—184); na jeho vývody reagovali dva recenzenti sborníku, a to Milena Cesnaková-Michalcová ve stati *Sborník o staršej českej literatúre*, Slovenská literatúra 6, 1959, str. 111—114, a J. B. Čapek v referátu *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, Český jazyk a literatura 9, 1959, str. 429—431.

latinskou humanistickou tvorbu zahrnovat do dějin české vzdělanosti jen okrajově, ale je v ní třeba vidět nedílnou součást naší soudobé literární kultury.²²⁾

V posledních čtyřiceti letech se dostávala humanistická tvorba (a to stejně latinská jako česká) v literárněhistorických pracích do pozadí. To platí ostatně pro veškerou slovesnou tvorbu mezi koncem husitství a Bílou horou. Není divu. Zájem literárních historiků se soustřeďoval střídavě na století 14., pobělohorskou dobu a husitství, a proti těmto obdobím, v nichž se výrazně uplatnily protikladné tendence společenského vývoje, vypadala celá doba 16. století a počátku století následujícího jako nevýrazná a matná. Po velikém rozkvětu gotického 14. století, po gigantickém vzepětí za husitského revolučního hnutí a před krvavou barokní freskou třicetileté války jevila se povrchnímu pozorovateli tato doba jako tišina, v níž se pouze epigonsky rozvíjely cizí nebo starší prvky a v níž česká vzdělanost rostla spíše do šířky než do hloubky. To se projevilo i v nedostatku literárněhistorických prací. V důsledku toho musí dnes literární historik pracovat převážně se staršími pramennými pracemi.²³⁾

Názor, jako by doba mezi husitstvím a Bílou horou byla bez napětí a bez velkých osobností, je však povrchní a klamný. Ve skutečnosti nejsou v dějinném vývoji období zajímavá a nezajímavá; jsou jen období známá a neznámá. Úkolem literárního historika je vysledovat patos literárního vývoje v těchto neznámých a zanedbávaných obdobích a směr jejich kulturního snažení. Jestliže zkoumáme kulturní život od husitství do Bílé hory jako odraz společenského bytí, vidíme, že tišina je pouze zdánlivá a že za učenými folianty stejně jako za drobnými politickými letáky nebo za lacinými knížkami lidového čtení pulzuje život bohatý a plný napětí.²⁴⁾

Obraz se ostatně mění i z hlediska dnešního nazírání na historický vývoj českých zemí. Společenské dění 16. století je dnes intenzivně studováno historiky, vždyť jde o období důležité pro pochopení celého českého vývoje nové doby. Už tím se dostává do popředí též potřeba studovat literaturu mezi husitstvím a Bílou horou, která tento proces odráží. Latinské literatuře je přitom nutno věnovat zvláštní pozornost už proto, že se mnohé rysy společenského a kulturního vývoje jeví v tvorbě latinské zřetelněji než v tvorbě psané česky.

Musíme se však bránit vulgarizaci spočívající v tom, že se latinská literatura

---

²²⁾ Nověji byla pozornost věnována Rabštejnovi, Bohuslavu Lobkovickému a Augustinovi Olo-mouckému. — Rabštejnův dialog vydal Bohumil Ryba, a to dvakrát: *Johannis Rabensteinensis Disputatio* (Bibliotheca scriptorum mediæ recentisque ævorum, Budapest 1942) a *Jan z Rabštejna, Dialogus* (obnovené Památky staré literatury české sv. 1, 1946 — paralelně vydán latinský text se zkráceným překladem Fr. Palackého); Ryba vydal též *Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic Spisy prosaické*, 1933, a *Bohuslav Hassensteinus baro a Lobkowicz, Scripta moralia* (Bibliotheca scriptorum mediæ recentisque ævorum, Leipzig 1937); Karel Svoboda vydal *Augustini Olo-mucensis Dialogus in defensionem poetices*, 1948 (Praha).

²³⁾ Podrobněji srov. v mých *Stádiích ze starší české literatury*, 1956, str. 182n.

²⁴⁾ K tomu srov. Zdeněk Nejedlý, *Spor o smysl českých dějin*, 1913 (nově v Sebraných spisech Zdeňka Nejedlého sv. 16, 1952, *O smyslu českých dějin*).

jako tvorba nesrozumitelná širším vrstvám klade mimo literární proces nebo na jeho okraj. Nebyla to ovšem tvorba určená lidu, ba s ním nepočítala ani druhotně, jako tomu bylo u části latinské tvorby ve středověku, která počítala s tím, že bude její obsah prostřednictvím duchovenstva tradován lidu v českém jazyce — ale jejími nositeli byli většinou měšťané. Protože právě měšťanstvo bylo hegemonem literární kultury, latinská tvorba nebyla od české reprezentativní tvorby našeho měšťanstva hermeticky oddělena,²⁵⁾ neboť měla zčásti stejné publikum. Ve srovnání se středověkem byla tato latinská tvorba soudobé české tvorbě vlastně blíže. Už proto bylo mezi ní a humanistickou tvorbou českou napětí a vzájemné vztahy, takže obojí tato tvorba dohromady vytvářela vyšší celistvost. Mnohé problémy, na nichž bylo interesováno měšťanstvo, jevíly se pak právě v latinské tvorbě velmi zřetelně.

Protiklad mezi latinskou a českou literaturou nelze také paušálně ztotožňovat s protikladem literatury směřující k širším vrstvám a literatury směřující k výlučnosti. Z hlediska konzumentů se nejevil protiklad mezi literaturou směřující k lidu a literaturou zaměřenou na bohatší měšťanstvo jako protiklad literatury psané latinsky a tvorby české, ale jako protiklad *tvorba latinská + náročná tvorba česká* × *tzv. lidové čtení*. Bez studia latinské literatury bychom ostatně nepodali celistvý obraz literárního procesu. Vycházíme-li z marxistického pojetí literatury jako aktivně působícího odrazu ekonomického společenského dění, musíme v rámci české kultury studovat i díla psaná latinsky, pokud se uplatňovala v kulturním a hospodářském životě českých zemí. Opomíjením latinské tvorby, sloužící kulturním potřebám našich předků v době od husitství do Bílé hory, velmi hrubě bychom zkreslovali český kulturní vývoj v minulosti.²⁶⁾

Na svém místě jsem odůvodnil stanovisko, že ve středověku pro zařazení díla do určité literatury není směrodatný tak jeho jazyk, jako jeho obsah a publikum, je-li muž bylo dílo určeno. Toto hledisko je nepochybné pro dobu, v níž se ještě pro kulturní potřeby našich předků česky nepsalo, ale může se vztáhnout i na tvorbu období humanistického. Literatura měla v tomto období jiné sociální zakotvení než ve středověku, ale z hlediska měšťanstva, které se stávalo hegemonem v literatuře, nebyla latina jazykem zcela cizím. Při jejím užití tedy nešlo o návrat ke středověku ani o vytlačování spisovně češtiny z jejích dobytých pozic. Latinská tvorba byla nositelkou novověkého již vztahu k životu (naznačovalo se to i formálně programovým odklonem humanistické latiny od „barbarské“ latiny středověku). Proto tedy humanistické dílo psané latinsky, ale zabývající se českou problematikou nebo určené českému publiku, i když jeho problematika nebyla specificky česká, patří nepochybně do dějin české literatury a kultury. Z toho ovšem vyplývá úkol zkoumat,

²⁵⁾ Po této stránce jsou příznačně např. některé latinské nadpisy nebo vložky v jinak lidově zaměřené *Prostopравdě* Mikuláše Dačického z Heslova. (Poslední vydání pořídil Eduard Petrů ve společném svazku s *Pamětmi* vydanými Emilem P r a ž á k e m r. 1955.)

²⁶⁾ K tomu srov. kapitulu II, str. 30—32.

jakou hrála latinská tvorba úlohu v literárním procesu českých zemí a jak se vyvířel její vztah k tvorbě české. Že takové spojnice byly, je literárním historikům dobře známo. Máme např. doklady dvojjazyčných básníků.²⁷⁾

Česká problematika se v tvorbě latinského humanismu odráží velmi výrazně. Je to vidět už v první fázi humanismu; stačí jen uvést Jana z Rabštejna, autora proslulého *Dialogu* (1469), Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, autora známého dílka *Ad sanctum Venceslaum satira, in qua mores procerum et popularium patriae suae reprehendit* (1489), a Racka Doubravského († 1548), který napsal historickou prózu čerpající ze staré lidové pověsti *Vlastae Bohemicae historia*. Zájem o českou skutečnost se výrazně uplatňuje i později, jak dosvědčuje např. Matouš Kolín z Chotěřiny († 1566), autor výkladu o náboženské situaci v Čechách *Vera narratio de statu religionis in Bohemica gente*, Prokop Lupáč z Hlaváčova, autor historického kalendáře *Rerum Bohemicarum ephemeris sive Kalendarium historicum* (1584), a zvláště Jan Campanus Vodňanský, autor dramatu *Bretislaus, comoedia nova* (1604); tato hra zasáhla do českého politického života tak živě, že bylo její předvádění zakázáno. Vyšla však tiskem.²⁸⁾

Zvláštním problémem je vztah latinského humanismu k tzv. humanismu národnímu. Je nesporné, že národní humanismus vznikal na prahu 16. století jako opozitum humanismu latinského, během 16. století se však měnilo sociální složení publika a tím i vzájemný vztah humanismu latinského a národního. Tak jako jinde, i v českých zemích přibývalo latinsky čtoucích vzdělanců, kteří bývali nejčastěji zakotveni již svým sociálním původem v městském prostředí. Proto nebyla v českém kulturním prostředí latinská tvorba pocítována jako něco cizorodého. Tak vlastně národní humanismus ztrácel s rozvojem vzdělanosti v dalším vývoji půdu, resp. hranice mezi ním a humanismem latinským ztrácela svou ostrost.

Někdy se soudí, že latinský humanismus měl jisté kosmopolitní rysy. Tento názor se však musí brát cum grano salis: totéž by muselo platit pro každou tvorbu, která používá jazyka umožňujícího konzum literárního díla mimo domácí prostředí. Otázku, zda jde u humanistické tvorby o nějaké vzdalování od české skutečnosti, mohla by rozhodnout jen stránka obsahová. Obsah latinské humanistické tvorby je sice různorodý, jistě v ní najdeme díla nesouvisící přímo s českým prostředím, ale nezapomínejme na to, že nacházíme i v česky psané literatuře zábavná díla, která nesouvisí přímo s českým prostředím a spíš se snaží přiblížit čtenáři neznalému latiny internacionální látky. Nelze tedy problematiku zjednodušovat jen na základě hlediska jazykového, ale je třeba přihlížet k celému kulturnímu kontextu příslušné doby.

Je pochopitelné, že latinsky psaná tvorba řešila problémy z hlediska vrstvy, které byla určena, tedy především z hlediska měšťanstva, a to zvláště jeho nejmajetnější části — patriciátu. Přesto se však nedá obecně říci, že by jediným postojem bylo důsledně pojaté „odi profanum vulgus et arceo“ Kde nacházíme takový po-

²⁷⁾ Např. Matouš Kolín z Chotěřiny (Collinus, 1516—1566).

²⁸⁾ Do češtiny ji přeložil Josef Král, *M. Jana Campana Vodňanského komedie Bretislav*, 1915. Hra by zasluhovala nové vydání pro širší čtenářskou obec.

stoj, tam šlo nepochybně nejspíše o jistou autostylizaci. Dalo by se ovšem uvést jako doklad nelidovosti humanistů píšících latinsky to, že Jan Skála z Doubravky, když sahal do starší česky psané literatury pro pramen své latinské *Theribulie*, našel jej v šlechtické *Nové radě Smila Flašky z Pardubic*, napsané na sklonku 14. století a vyjadřující vztah vysokého feudála k světu, feudála, který hájil společenský ideál ve své době již přežilý; naproti tomu však lze poukázat na brněnského probošta a později olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic, který přeložil do latiny cestopis Šaška z Břikova z doby Jiřího z Poděbrad a vydal jej r. 1577 pod titulem *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis, pietatis et religionis causa susceptae*.²⁹⁾ zde jde o dílo příslušníka drobné šlechty, v němž proniká lidový vztah k životu i k světu. Nelze, tedy latinskou tvorbu jednostranně pojímat jako zcela exkluzivní. Její výlučnost je relativní a je dána spíš jazykovou formou než obsahem.

Znalost a studium latinské tvorby má význam i pro poznání českého jazyka. Právě proto, že latinská tvorba sloužila zčásti témuž publiku jako tvorba česká (a že tedy byl mezi částí publika vlastně bilingvismus), působila i na český spisovný jazyk. To bylo ovšem i v době předhumanistické. Je příznačné např. to, že ve *formulářích Jindřicha z Isernie*, který měl v Praze v poslední čtvrti 13. století rétorickou školu, nacházíme některé stylistické prostředky, které rozvíjela později (po více než stu letech) artistní próza česká, např. *Thadleček*.³⁰⁾ Nepochybně zde můžeme předpokládat vědomé napodobování stylistických prostředků, které byly původně vypracovány latinskou prózou čtenou v českém prostředí, v pozdější próze psané česky. Jde o snahu české literatury soutěžit jistým způsobem s tvorbou latinskou. Podobně je tomu i při rytmických klauzulích v české próze 14. století. V době humanistické se však projevuje vliv latiny na spisovnou češtinu nápadněji, neboť zasahuje samo ústrojenství jazyka. Výrazné je to zvláště v syntaxi, neboť vzniká zvláštní typ české větné skladby, „humanistická věta“ napodobující větu latinské prózy. Tyto větné typy bude třeba podrobně zkoumat, a to nejen v mechanické souvislosti s prózou latinskou, ale hlavně pod zorným úhlem jejich stylistické funkce. Bohaté pole bádání poskytují i pokusy o zavádění časomíry do verše. A konečně nesmíme zapomínat ani na slovník; bude třeba se ptát, jak souvisí slovníkové latinismy se soudobou latinskou tvorbou českého původu (resp. s tvorbou, která byla v českých zemích v oběhu) a jakou měly funkci. Všecko nasvědčuje tomu, že nešlo o přejímání cizích slov způsobené jen nedostatkem českých ekvivalentů pro latin-

²⁹⁾ Šaškův cestopis vydal v zachovaném latinském překladu Stanislava Pavlovského s latinskou předmlouvou a poznámkami Karel Hrdina: *Commentarius brevis et iucundus itineris atque peregrinationis, pietatis et religionis causa susceptae ab Illustri et Magnifico Domino, Domino Leone, libero barone de Rosmital et Blatna*, 1951 (Praha). Současně vyšel v českém překladu Bohumila Mathesiusa a s úvodem Františka Svejkovského (str. 5–14) pod titulem *Deník o jíždě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*.

³⁰⁾ Zjištění dr Karla Dosa k o č i l a, který připravil k vydání výbor formulářů Jindřicha z Isernie (paralelně latinsky s českým překladem).

ské pojmy, ale že takové přejímky měly i funkci stylistickou. Takovou funkci měly nepochybně také celé latinské věty nebo delší obraty vkládané do českých textů a dvojjazyčné tituly českých spisů.³¹⁾

Protože je studium latinské tvorby českých humanistů nezbytné pro poznání českého literárního života v jeho celistvosti, jeví se jako naléhavá potřeba jednak co možná nejrychlejší vydání dalších svazků *Rukověti k písemnictví humanistickému*, jednak oživení ediční praxe na poli české humanistické tvorby.

Vydání *Rukověti* by vytvořilo hlavní předpoklady pro literárněhistorické zpracování látky, protože evidence o latinských památkách českého původu je dosud velmi nedokonale. Zveřejněním bohatého bibliografického a biografického materiálu sebraného Ant. Truhlářem a K. Hrdinou a doplněného podle výsledků současného bádání by se neutěšený dnešní stav podstatně zlepšil.

Pokud jde o ediční práci, ta by se neměla zaměřit jen na specialisty, ale měla by počítat i s širším publikem. Jako první krok by bylo účelné vydat široce založenou antologii.³²⁾ Vzhledem k malé znalosti latiny u mladších vrstev čtenářstva, a to i odborného, udělala by dobré služby antologie s paralelním textem českým. Ostatně k povzbuzení zájmu a k překonání nesprávného oceňování latinské tvorby pro českou kulturu by posloužila i antologie překladů;³³⁾ je nepochybné, že častý nesprávný názor na latinskou tvorbu pochází namnoze právě jen z její neznalosti, a tento stav je nutno překonat. Vzhledem k tomu, že znalost latiny je u dnešní mladé generace ve srovnání s generacemi staršími velmi malá a v dalších generacích se bude ještě zmenšovat, bude snad dobré pomýšlet na systematické překládání našeho kulturního dědictví psaného latinsky. *Kosmova kronika* se běžně čte v českém překladě, česky vyšla *Zbraslavská kronika* a *kronika Vavřince z Březové*; proč by se nemohla podobně zpřístupňovat i základní díla latinského humanismu?³⁴⁾

3. Hlavní problémy literárního vývoje v době pobělohorské

I tato doba je dosud málo prozkoumána a její problematiku bude proto třeba intenzivně sledovat. Studium literárního vývoje v pobělohorské době přinese užitek

³¹⁾ Srov. Bohuslav Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého* (Československá vlastivěda, řada 2, sv. 1, 1936, str. 1—144).

³²⁾ Dosud máme jen antologii Karla Hrdiny *Bohemia latina*, 1931, přinášející ukázky latinské tvorby u nás od nejstarších dob až do 19. století.

³³⁾ O české parafráze latinských básní našich humanistů se pokusil Kamil Bednář v drobné antologii *Meď a hořec*, 1942; k tomu srov. kritické poznámky Karla Hrdiny, ČČF 1, 1942—43, str. 83—88. Novou antologii překladů připravila pro tisk Helena Businská.

³⁴⁾ Vzorem by mohla být *Antologia poezji polsko-lacińskieij 1470—1543*, zpracovaná Antonii Jelic z (vydal Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1956). — Pro naše kulturní poměry je vůbec charakteristické, že nad zájmem o texty humanistické převládá zájem o latinské texty středověké, srov. antologie Rudolfa Mertlíka a Radovana Krátkého *Písně žáků darebáků* (dva svazky, 1948 a 1951) a *Ďábel a papež*, 1953, a Krátkého soubor *Středověké písně cechu žákovského*, 1958.

nejen literárnímú dějepisu, ale i historické poetice a bude podnětné pro metodologii literárněhistorické práce vůbec.

Osou problematiky je vzájemný vztah kultury vytvářené lidem a kultury vnucované lidu držiteli moci. V pobělohorské době byl sváděn úporný boj o duši českého poddaného člověka, jemuž se snažili držitelé moci vnutit protireformační barokní ideologii a tím ho duchovně spoutat a zlomit jeho odpor, který propukal po celou pobělohorskou dobu v živelných selských povstáních. Tomuto ideologickému cíli sloužila také oficiální literatura. Protože držitelé moci úplně ovládli literární tvorbu šířenou tiskem, stala se všechna tištěná produkce nositelkou jejich snah nebo byla aspoň zaměřena tak, aby těmto snahám nekladla odpor. Pokrokové síly musely se uchýlovat se svou tvorbou do zahraničí, ale exulantská literární tvorba nemohla výrazněji působit na literární kulturu doma, i když byla ze zahraničí pašována.

Buržoazní literární historie studovala jen tvorbu šířenou tiskem a domácí slovesnou kulturu posuzovala jen na základě tvorby oficiální, kdežto lidovou ústní slovesnost a tvorbu rukopisnou nepokládala za literární fakty v pravém slova smyslu. Proto jí unikala složitost literárního vývoje a jeho dialektika. Rozpor mezi utlačovanými masami a držiteli moci viděla jednostranně, pouze prizmatem oficiální literatury, a o kulturním životě si vytvářela obraz jen podle úpadku náročné tvorby. Protože si nevšímala lidové a pololidové slovesnosti, viděla jen jednu polovinu slovesné tvorby a celou dobu hodnotila jen podle toho, co vytvářeli exponenti a souběžníci držitelů moci.

Přitom se měnilo v časovém průběhu i samo hodnocení této oficiální literatury. Představitelé pokrokové buržoazie viděli v ní správně prostředek ideologického útlaku a pobělohorskou dobu na základě toho hodnotili jako dobu „temna“ Představitelé pozdního, úpadkového měšťáctva se snažili naopak ukázat oficiální tvorbu v příznivějším světle a hledali v ní kladné rysy. Tak docházelo k různým obrátkám „katolického baroka“, jak se jeden čas této tvorbě říkalo.

Buržoazní literární historie velmi dobře vycítila, že pobělohorská doba tvoří spojitou nádobu s dobou husitskou. Není sporu o to, že husitská doba je vrcholem našeho vývoje v starší době. Bádání posledních let ukazuje, že i v oblasti literárního vývoje přinesla neobyčejně vysoké hodnoty.³⁵⁾ I buržoazní pokroková historiografie stavěla husitskou dobu na vrchol našeho vývoje, historiografie reakční však viděla v husitství pouze rozklad starých kulturních hodnot vytvořených v době vrcholného středověku. Tím ovšem stavěla na hlavu hodnocení celého českého dějinného vývoje, neboť spojitou nádobu s podceňováním husitství tvořilo úsilí o kladné oceňování temna doby pobělohorské. Toto dvojí pojetí v české historiografii nejvýstižněji charakterizuje dvojice Palacký-Pekař, která také dokládá, jak buržoazní věda v průběhu necelého století upadla.³⁶⁾ Pekař měl své epigony, kteří šli ještě

³⁵⁾ Bude to dokumentovat *Výbor z české literatury doby husitské*, který vyjde pod redakcí Bohuslava Havránka a Josefa Hrabáka.

³⁶⁾ Fr. Palacký se narodil r. 1798, Jos. Pekař r. 1870.

dále než on. Z nich nasadil korunu reakčnímu pojetí našich dějin Bohdan Chudoba, který přenesl termín temno, jímž bývá označována pobělohorská doba (přesněji 18. století) — na dobu osvícenskou.³⁷⁾

Týž dvojitý pohled se projevoval rovněž v historii literární, neboť i zde se rýsovalo křídlo hodnotící literaturu doby husitské jako úpadek proti tvorbě doby předcházející. Takto orientovaný literární historik nechtěl a nemohl pochopit, že husitství přineslo do literárního vývoje kvalitativně nové prvky, které nelze poměřovat literárními díly vrcholného feudalismu, protože šlo o literární tvorbu zaměřenou zcela jinak než literatura 14. století. Pokud jde o dobu pobělohorskou, zde sice bil do očí už sám rychlý úbytek knižní produkce (který se stále stupňoval, takže na čas téměř úplně odumřela) a úpadek kultivovaného jazyka, přesto se však i zde našli obránci „literárního baroka“ Soustavnou práci začali v třicátých letech, kdy se s problematikou baroka vyrovnávala celá naše literární věda, od Šaldy až po Arna Nováka, přičemž se někteří z literárních historiků usilovně snažili vyhledávat v literární tvorbě „katolického baroka“ kladné složky.³⁸⁾

Tito obránci „pobělohorského baroka.“ měli ovšem těžkou práci. I když hodnotili protireformaci kladně z hlediska náboženského a obdivovali se baroknímu výtvarnictví a architektuře, nebylo lze mlčky přejít evidentní příznaky úpadku v písemnictví, a proto se museli omezit na ojedinělé zjevy, ať už šlo o básníky, nebo kazatele.³⁹⁾ Přitom si ovšem nekladli otázku, jaký byl význam té části pobělohorské tvorby, kterou studovali, pro sociální vývoj; věděli, že by odpověď musela vyznít záporně. Tato otázka je však nezajímala také proto, že v jejich pojetí literárního díla neměla pro hodnocení význam, byla pro hodnocení irelevantní. Jejich hodnocení se zakládalo hlavně na poměrování s cizími barokními mystiky a na vyhledávání formálních („uměleckých“) předností textů.

Nechci zjednodušovat problematiku pobělohorské literatury a paušálně odsuzovat všechno, co obránci baroka snesli. Zajisté měli pravdu, když poukazovali např. na to, že Bedřich B r i d e l měl nevšední básnické nadání, nebo že mnohé topornosti kazatelů 18. století (např. nadužívání hyperbol, které dnes na nás působí směšně — ostře je odsoudil např. ve svých Dějinách⁴⁰⁾ Jaroslav Vlček) v dobovém kontextu se jeví zcela jinak, než když se na ně díváme dnešními očima; zároveň je však nesporné, že umělecké prostředky, které obhájci baroka obdivovali, nesmějí být studovány izolovaně od obsahu; jinak by nám nepochybně ušlo, že podtrhovaly protirealistické tendence barokních skladeb, které svým obsahem byly proti-

³⁷⁾ Jindy a nyní, 1946, str. 261—281.

³⁸⁾ Vilém Bitnar, *O českém baroku slovesném*, 1932; sborník *Baroko. Pět studií*, 1934; V. Bitnar, *Postavy a problémy českého baroku literárního*, 1939; týž, *O podstatě českého literárního baroku*, 1940; Josef Vašica, *České literární baroko*, 1938.

³⁹⁾ K tomu cíli směřovaly obě hlavní antologie, Bitnarovo *Zrození barokového básníka. Antologie z přírodní lyriky českého baroku*, 1940, a Zdeňkem Kalistou sestavené *České baroko*, 1941, zčásti i Kalistou pořizený soubor *Selské čili sousedské hry českého baroka*, 1942; obě Kalistovy antologie mají důkladné úvody a bibliografický aparát.

⁴⁰⁾ Na začátku 2. dílu (srov. ve vydání z r. 1951 str. 18—29).

lidové. Ani sebeodvážnější metafora nebo sebevětší formální dokonalost a vynalézavost v oblasti strofiky, eufonie, rýmu a rytmu nemůže zakrýt ideovou neplodnost této tvorby, která napomáhala šíření temna a výchově lidu k trpnosti, a tím se snažila otupovat jeho vůli k odporu proti držitelům moci.

Vedle formalistického hodnocení měla argumentace obránců našeho literárního baroka ještě jednu zásadní vadu, že totiž vytrhovala jednotlivé zjevy z kontextu slovesné tvorby jako celku. A právě toto vytrhování jednotlivých děl a zjevů z kontextu vyplývá z nepochopení základní otázky literární historie: co všechno patří do oblasti slovesné tvorby, co všechno tvoří slovesnou kulturu určité doby.

Dosud se zpravidla dělalo při studiu starší literatury rovnítko mezi slovesnou tvorbou a produkcí tištěnou, resp. psanou (sem zahrnuji i barokní kazatelství, které známe většinou z tisků a které zřejmě počítalo i s konzumpcí tichým čtením); úloha ústní slovesnosti v literárním procesu se nebrala přitom v úvahu. Dnes se však na otázku slovesné kultury musíme dívat jinak. Jestliže se i dnes pro středověk omezujeme na studium písemnictví, je to jen proto, že pro studium ústní slovesnosti nemáme dosti pramenů. V době pobělohorské je však situace jiná. Z této doby známe ústní slovesnost daleko více a kromě toho máme i bohatou rukopisnou literaturu, která má namnoze s ústní slovesností styčné body. Literární historik má tedy dosti pramenů k tomu, aby mohl v pobělohorské době pojmout do okruhu svého bádání celou slovesnou kulturu.

Postavíme-li se na stanovisko, že slovesnou kulturu tvoří písemnictví spolu se slovesností ústní, pak se nám pobělohorská slovesná kultura objeví v novém světle. Lidová a pololidová tvorba nás nutně přesvědčí o tom, že je mylné hodnotit slovesnou kulturu této doby jako celek záporně. Nestavím se ovšem nikterak na pozici „obránců baroka“ z třicátých let. Pokud jde o tištěnou část slovesnosti a o kazatelství (tedy o tu část slovesné kultury, na kterou zužovali problematiku stejně obránci jako odpůrci „literárního baroka“), je záporné hodnocení správné; v pobělohorské době právě tato část slovesné tvorby byla prosycena ideologií sloužící utlačovatelům. Nezáleží na tom, zda si to tvůrci nebo čtenáři vždycky uvědomovali nebo ne: literární historik musí hodnotit objektivní význam faktů, subjektivní činitel nemá pro toto hodnocení význam.

Nesmí se však zapomínat na to, že písemnictví je pouze částí slovesné kultury, a jestliže chceme správně zhodnotit slovesnou kulturu pobělohorské doby, musíme vidět tehdejší slovesnou tvorbu v její protikladnosti i rozeklanosti. To znamená, že se musíme dívat na slovesnou tvorbu nejen z hlediska písemnictví odrážejícího v podstatě zájmy vykořisťovatelů, ale především z hlediska tvorby, v níž se projevoval sám lid. Musíme se ptát, jak lid oficiální tvorbu recipoval (nebo jak se jí vyhýbal), jak se vyrovnával s tlakem temna, jak zápasil s ideologickým útlakem a jak se to všechno projevilo v jeho ústní tvorbě. Jinak bychom brali část tvorby za celek a viděli jenom polovinu problematiky, při čemž by se nám úplně ztratila rozpornost slovesné tvorby. Ano, měšťanstvo po Bílé hoře rychle mizí z kulturního ži-

vota, z hlediska jeho kultury nastává úpadek — ale není správné vydávat úpadek měšťanstva za úpadek celé národní pospolitosti. V lidové a pololidové tvorbě se nám pobělohorská doba nebude jevit jen jako doba utloukání bezbranné oběti, ale uvidíme i úžasnou odolnost lidu, který tlaku nepodlehl.

Starší literární historie nebyla schopna vyrovnat se s pobělohorskou slovesnou kulturou a nedovedla správně včlenit do slovesného života lidovou a pololidovou tvorbu právě proto, že viděla jen část pobělohorské problematiky. Na tvorbu lidovou se dívala jako na cizí těleso a na tvorbu pololidovou jako na pouhé dokumenty. Je to vidět zejména na pracích Čeňka Zíbrta, který mnoho z pololidové tvorby pobělohorské doby vydal tiskem, ale nedovedl k textům zaujmout správné literárně-historické stanovisko. Zpřístupnil např. veršování o perníkářství z roku 1744,⁴¹⁾ ale viděl v této skladbě jen kulturněhistorický dokument bez literárního významu, a nedovedl z hlediska literárněhistorického ocenit ani rozsáhlou skladbu o řemeslnících z rozhraní 17. a 18. století,⁴²⁾ kterou otiskl na třikrát a ještě neúplně — právě proto, že v ní viděl zase pouhý dokument, aniž si kladl otázku její literární hodnoty a jejího místa v literárním procesu. Zíbrt byl těžištěm své činnosti kulturní historik, nelze mu tedy tento postoj příliš vytýkat. Stejný byl však postoj celé tehdejší literární historie. Proto také různé texty důležité pro literární historii jsou studovány více historiky⁴³⁾ a muzikology⁴⁴⁾ než historiky literatury.⁴⁵⁾

Kořeny tohoto postoje jsou v třídním zakotvení badatelů. Je to důsledek neschopnosti podívat se na literaturu jinými očima než očima oné společenské vrstvy, ke které patří sám badatel. Jestliže se postavíme na toto stanovisko, pak se sami připravujeme o možnost pochopit specifické rysy lidové a pololidové tvorby a nezbude nám nic jiného než tuto tvorbu odkázat do oblasti folkloristiky. Ovšem ke škodě literární historie, která si tak již předem znemožňuje poznání slovesné kultury dané doby.

Jak jsem naznačil, zjednodušující pohled na pobělohorskou slovesnou kulturu byl dán třídní omezeností pohledu buržoazních vědců. Buržoazní vědci se nedovedli podívat na slovesnou kulturu a literární život jinými očima než očima své

---

⁴¹⁾ *Staročeské rýmování o perníkářství z roku 1744*, 1895; z rozsáhlé skladby, která měla (není dochovaná celá) na 10.000 veršů, otiskl však Zíbrt jen první část, a to ještě neúplně a místy nepřesně.

⁴²⁾ *Míním Satiru na čtyři stavy* (srov. pozn. č. 18); Zíbrt vydal částí jednak v Českém lidu 15 a 16, 1906 a 1907 (pod titulem *Ach můj milý, věčný bože, čím dáleji, vždycky hůře. Rýmování o řemeslnících z konce věku XVII.*), jednak v Zlaté Praze 24, 1907 (*Panská poštolka. Rýmování z konce stol. XVII.*) a v Národních listech 1906, č. 289 (*Abeceda neb zrcadlo ženské*).

⁴³⁾ Výše uvedená antologie pro širší čtenářskou obec od Josefa Polišenského o *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, 1948, nebo studie téhož autora *Měšťanští historikové českého stavovského povstání*, *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci*, Historie 3, 1956, str. 95—122.

⁴⁴⁾ Srov. dvě práce Jana Němečka přinášející mnoho materiálu i pro literární historii: *Lidové zpěvohry a písně z doby roboty*, 1954, a *Zpěvy XVII. a XVIII. století*, 1956. Dále přináší důležitý materiál Vladimír Karbusický - Jaroslav Vanický, *Český revoluční zpěvník*, 1953.

⁴⁵⁾ Edice Zdeňky Tiché uvedené v poznámce č. 18. K nim je třeba připojit ještě studii téže autorky *K husitské tradici v 17. a 18. století*, ČMM 73, 1954, str. 315—322.

doby a své třídy, a proto nutně viděli na konci pobělohorské doby dočasně literární vakuuum, a to mělo vliv i na jejich pojmání literatury obrozené, v níž viděli literaturu přímo hermeticky oddělenou od literatury starší. Podle jejich chápání se v obrození znova objevila literární tvorba, která navázala na přetrženou kontinuitu měšťanské kultury veleslavínské doby. Z hlediska buržoazní literární vědy je to ovšem zcela pochopitelné, neboť měšťanstvo bylo v 19. století a na počátku 20. století hegemonem kulturního života a literární historikové byli jeho mluvčími; podporovali jeho progresivní úsilí na počátku minulého století (Jungmann), ale doprovázeli i jeho úpadek (Arne Novák), a názor své doby promítali nazpět na slovesnou tvorbu starších období.

Tuto třídní omezenost pohledu nejlépe ukazuje poslední celkové zpracování literárních dějin v buržoazním duchu, *Přehledné dějiny literatury české* od Arna Nováka. V poslední verzi (1939) Novák vělenil „literaturu prostonárodní“ do výkladů o pobělohorské době, a to je jeho zásluha. Byl to krok kupředu proti starší literární historii, která si otázku významu lidové tvorby pro toto období s takovou naléhavostí nekladla. Ale způsob, jakým vělenil Novák ústní slovesnost do výkladů o vývoji písemnictví, svědčí o tom, že ji klade do jiné roviny, než do které patří, a že ji považuje za něco méně důležitého než písemnictví. Proto ji dovede ocenit jako činitele, který dočasně zastupoval nedostatek písemnictví na konci pobělohorské doby, a nepřihlíží k ní soustavně v celém literárním vývoji; vidí v ní prostě něco, co mělo jen dočasnou funkci vytvořit most mezi 17. stoletím a obrozením a co je třeba sledovat jen potud, pokud to tuto funkci plní. Lidová ústní tvorba ho zajímá proto, že mu pomáhá zaplnit mezeru ve vývoji písemnictví; dívá se na ni očima buržoazního historika a hodnotí ji z hlediska potřeb literatury sloužící kulturním potřebám buržoazie. Neuvědomil si, že se lidová tvorba nikdy neztratila, že vždycky byla vedle literatury tzv. umělé; plnou hodnotu má pro něho jen písemnictví, a toto písemnictví (které v starší době sloužilo převážně potřebám vládnoucí vrstvy) považuje nehistoricky za jediného nositele celonárodní slovesné kultury.

Takto zúženě viděná literatura se pak nutně jeví ve svém vývoji jako jeden proud; lidová tvorba zajímá literárního historika jen tehdy, když se proud umělé literatury na čas ztrácí a lidová tvorba se vynořuje jako ponorná řeka. To je však nelogické, neboť není možné důsledně sledovat jen jeden proud vývoje slovesné tvorby, a když se tento proud dočasně ztrácí, dosadit na jeho místo proud druhý — aby se neztratila plynulost literárního vývoje. Tím se plynulost vývoje nezachytí, tak se jen uměle vykouzlí. Lidová tvorba je takto pocíťována jako prvek literatury v podstatě cizí, jako složka vplývající do literatury jen dočasně a zvnějšku, a jeví se jako něco, co si literatura (rozuměj měšťácká literatura) v určité době dočasně vypůjčí z cizího prostředí. Z hlediska třídně pojaté měšťácké literatury je to pojetí pochopitelné, ale nemůže vystihnout obraz celonárodní slovesné kultury.

Jestliže chceme správně poznat slovesnou kulturu některé doby, nemůžeme se

dívat na lidovou ústní slovesnost jako na cizí těleso, které může sehrát v literárním procesu jen dočasnou suplující úlohu; stejnou chybou by ovšem bylo úplně ji ze slovesné kultury vylučovat a odkazovat ji prostě do oblasti folkloristiky. I když se literární historik soustřeďuje na dějiny písemnictví, musí zkoumat jeho vztah k ústní slovesnosti. Jinak by se dopouštěl téhož zjednodušování a zkrakování, s nímž se shledáváme v starších pracích o pobělohorské době. Teprve když toto hledisko překonáme, objeví se nám celá pobělohorská slovesná kultura v pravém světle. Bude ovšem třeba hodně pramenného studia, abychom mohli podat opravdu správný a úplný obraz literárního procesu v „době temna“.

K tomu cíli si musíme položit tři otázky: 1. jakou úlohu hrála v literárním procesu lidová tvorba, 2. jak se odrážel život lidu v tvorbě oficiální a 3. jakou úlohu hrála tvorba pololidová (do níž zahrnuji zejména rukopisnou literaturu, jako např. zmíněné verše o perníkářství nebo interludia). Odpověď se rýsuje již nyní jasně, ale bude třeba prohloubeného studia materiálu, abychom uviděli v pobělohorské slovesné tvorbě nejen obraz útlaku, ale i obraz toho, jak se lid útlaku bránil. Celá pobělohorská tvorba bude muset být studována právě z hlediska tohoto lidového odporu proti násilně šířenému temnu. Jestliže budeme důsledně sledovat tuto linii a nikoli jen linii tvorby oficiální, ukáže se nám, jak proti sobě stála dvojí literární kultura, a najdeme v pobělohorské době slovesné hodnoty, na které můžeme být dodnes hrdi.

Je kupodivu, že se tato otázka dosud kladla jen ojedinele.⁴⁶⁾ Je to patrně důsledek nesprávně pochopené pobělohorské společenské situace. Musíme se zbavit obav, že by literárněhistorická práce hodnotící pobělohorskou dobu z hlediska, které jsem naznačil, vyzněla jako obrana „katolického baroka“, k jaké směřovali někteří literární vědci třicátých a čtyřicátých let. Jak již bylo uvedeno, těmto obráncům šlo o obhájení tvorby oficiální, svým obsahem protilidové; nám jde o tvorbu lidovou, resp. pololidovou, usilujeme tedy o pohled na problematiku z opačné strany.

Lidová a pololidová tvorba ovšem musí být sledována ve svých vztazích k tvorbě oficiální: na jedné straně jde o to, jak oficiální tvorba působila na tvorbu lidovou a pololidovou (např. některá témata přecházejí do lidové tvorby, ale jsou pozměňována), na druhé straně jde o to, jaký byl vztah oficiální tvorby k lidovému prostředí. Jestliže jsou v oficiální tvorbě umělecké hodnoty, na které poukazovali obránci katolického baroka, nebylo by správné je přehlížet. Je však nutno uvážít, pokud se v nich projevuje pokračování starší, humanistické ještě tradice básnického jazyka a uměleckých obrazů, a pokud se v nich projevuje přibližování k vkusu lidového publika. Kde nacházíme takovéto styčné body s lidovou ústní tvorbou, jsou nám svědectvím toho, že lidové prostředí kladlo na slovesnou tvorbu jisté nároky a že se jim snažila oficiální literatura přibližovat. Nemáme sice z tohoto

---

⁴⁶⁾ Mním studii Jana Kopeckého o pobělohorském dramatu *Divadlo naší hrdosti* v časopise *Divadlo* 1, 1949–50, str. 339–349, 453–458, 677–679 a 882–886.

hlediska oficiální literaturu prozkoumánu, ale např. některé duchovní písně v protireformačních kancionálech výmluvně dosvědčují, že byla souvztažnost mezi částí oficiální tvorby a lidovou písní. Vzájemný vztah z genetického hlediska dá se sice těžko určit, ale příznačné je zde už to, že se některé z protireformačních duchovních písní udržely mezi lidem až do minulého století. Lze tedy říci, že se oficiální literatura přibližovala estetickým požadavkům lidového prostředí a že jeho nároky nebyly nízké.

Zmíněná souvztažnost mezi oficiální a lidovou tvorbou ukazuje sílu kulturního života v domácím lidovém prostředí. To by mělo být pobídkou k prohloubení studiu literatury mezi Bílou horou a obrozením, zvláště slovesné kultury v 18. století. Stářší věda v ní viděla jen utlačovatele, ale neviděla, jak se lid útlaku bránil. Viděla tedy jen jednu polovinu problémů slovesnosti v pobělohorské době. Je třeba vidět i druhou polovinu, odhalující sílu a tvůrčí schopnosti našeho lidu. Nedoceňovat význam lidové slovesné kultury by znamenalo nevidět půdu, z níž vyrostlo obrození.